

36. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Humán Tudományi Szekció

Budapest, 2022. április 12-14.

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Szekták a népi irodalomban

Jelige: szekták

Tartalom

Száz megroppantott ember nyomorúsága - Bevezetés	4
A szekták megítélése a kortársak szerint az 1920-as évek előtt	8
A protestáns kisegyházak magyarországi terjedésének vizsgálata statisztikai adatok alapján.....	11
A népi irodalomban előforduló szektakép.....	16
„A szekta szociális életünk lázgörbéje”	17
Milotay István.....	18
Oláh György	19
Féja Géza	19
Marék Dénes.....	21
Kovács Imre	23
Mérlegen a népiek gondolatai	25
A tanyai szórvány	26
A kisegyházak és az önpusztítás toposza	29
Utószó.....	30
Irodalomjegyzék:	32

Bár szétszakadva él az Egyház,
Jézusban mégis egy lehet
Ha el is választ annyi korlát,
Testvérnek adj testvér kezét
Ha egy a Pásztor egy a nyáj,
Őnála mind helyet talál.
(Református énekeskönyv, 586. ének)

Száz megroppantott ember nyomorúsága - Bevezetés

„Ha elővennék száz szem diót, és fölírogatnám, mekkora erővel roppantottam össze mindegyiket, szerkeszthetnék egy gépet, amelyik minden diót megropogtat. Ha fölírnám száz megroppantott ember nyomorúságát, eljuthatnék a legnagyobb tragédiák nyomatékához, de észre kellene vennem, hogy ugyanaz az erő nem roppantotta össze a szomszédot, sőt most éli igazán világát. A tudomány biztosan megméri egyszer a lélek dióhéjának vastagságát, boltozatát, teherbírását, talán kiszámítja majd a roppanás küszöbét is, beállítja utódainkat valamilyen koordináta-rendszerbe, és megmondja, ki akar átlépni majd másik szektába vagy másik világba, de ez föltehetően igen soká lesz, és akkor se lesz egészen pontos. Hajlam is kell hozzá, tagadhatatlanul. Alkattól függ, olyan erős-e a burok, mint a kókuszdióé, vagy olyan gyöngé, mint a hibrid tyúk tojásának a héja. De ha tudjuk, hogy törik a tojás, tartót készítettünk neki, mert a világ csodáját, az életet rejt magában. A hártyavékony lelkeket nem tudnánk megvédeni valahogy az összetöréstől? Egyelőre nem tudjuk. Legalább ne ütögessük kősziklákhöz.”¹

Így elmélkedik Horváth Dezső a tanyavilágban előforduló kisegyházi csoportokról és az öngyilkosságokról. Miért fűzi össze a két jelenséget? Vajon tényleg úgy van-e, ahogy a népi „mozgalom” egy része tartotta: az öngyilkosság elkeseredett menekülés. Nem vitás, de mit mondhatunk a szektákról? Helyes-e, ha így nevezzük őket?² És mit mond el a szekták története saját korukról? Milyen okok játszottak közre abban, hogy a 19. századtól kezdődően számosan elhagyták anyagyülekezetüket, hogy újonnan megjelent protestáns kisegyházakban gyakorolják hitüket?

A kisegyházi csoportok feltűnésük óta foglalkoztatják az egyházi és világi kutatókat. Az általam felvetett ezekhez hasonló kérdéseket nem, vagy csak felületesen vizsgálták a szerzők. Úgy gondolom, a címben jelölt téma éppen egy ezek közül.

¹ Horváth Dezső: A tizedik ember, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985, 260. o.

² A szektakérdéssel foglalkozó -és általában a témát érintő vallásszociológiai -művek állandó kérdése, hogy napjainkban használható-e a „szekta” kifejezés és ha igen, mely esetekben? A kérdésfelvetés elsődleges oka, hogy a múltban, de a mai olvasó számára is a szó leginkább pejoratív jelentést hordoz nem csak hazánkban, de külföldön is (ehhez kapcsolódóan lásd: Olson, Paul J. “The Public Perception of ‘Cults’ and ‘New Religious Movements.’” Journal for the Scientific Study of Religion 45, no. 1 (2006): 97–106. <http://www.jstor.org/stable/3590620>).

Az eltérő -és helyi sajátosságok esetében nem mindig alkalmazható- (pszichológiai, társadalmi, népegyházi, államjogi, etimologikus, tanításbeli) szektaszemléletek különféle meghatározásai tovább bonyolítják a kérdést. Szigeti Jenő egy esetben úgy értelmezi a szektát, mint „jellegzetes közösségi -vagy a másik oldalról nézve közösségellenes- magatartási módot”, amit „bizonyos pszichológiai tényezők determinálnak és ugyanakkor jellegzetes teológiai vonatkozásai is vannak.” (forrás: Fekete Péter: Az egyház és a szekta, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, 168. o.). Tanulmányomban erre a meghatározásra támaszkodva használom a „szekta” kifejezést (semleges jelentéstartalommal) és a népegyháztól elszakadt csoportot értem alatt. Emellett az utóbbi évtizedekben már elterjedt kisegyház, szabadegyház és új vallási mozgalom (New Religious Movements - NRM) kifejezéseket is alkalmazom.

Határterületek kutatásáról van szó, hiszen a téma egyaránt tartalmaz egyháztörténeti, irodalomtörténeti és társadalomtörténeti elemeket is. Éppen ebből a sokszínűségből fakadt, hogy a tanulmány írása során végig fenyegetett az a veszély, hogy a szöveg szétforgácsolt lesz és résztémái csak lazán kapcsolódnak a fő témához, amellyel kapcsolatuk nem lesz teljesen egyértelmű. Emiatt fontosnak tartottam meghatározni a kutatás főirányát emellett pedig megjelölni azokat a mellékutakat, amelyeket nem fogok részletesen kidolgozni.

Vizsgálatom tárgyát a népi mozgalom egyik szárnyának a két világháború között végzett irodalmi tevékenysége képezi, ezen belül pedig azok az írások, amelyek az úgynevezett „szektakérdéssel” foglalkoznak. Ezek mellett vizsgálom a kisegyházak korábbi, szépirodalmi feltűnését, valamint a társadalom ezzel kapcsolatos reakcióját, és meghatározom, hogy milyen okok játszottak közre abban, hogy a korábbi „inkább pozitív” társadalmi megítélés helyét az elutasítás vette át az első világháborút követően. Dolgozatom második felében sorra veszem azokat a hosszútávon ható tényezőket, amelyek véleményem szerint szerepet játszottak a szekták terjedésében. Ezen okok részletes ismertetése során igyekszem kiemelni azokat az ellentmondásokat, amelyek a népiek műveiben megjelenő állítások és a vizsgálat eredményei között feszülnek.

A kisegyházak tudományos igényű ismertetésének első hazai példáját Eötvös Károly „Nazarénusok” című művében állította elénk, amelyben igyekezett objektíven bemutatni a magyarországi nazarénusokat.³ Ezen kívül főleg a történelmi egyházak képviselői foglalkoztak a témával, az általuk írt művek azonban elsősorban a „szektákkal szembeni védekezés” céljával íródott – közel sem tárgyilagos – munkák voltak. A Horthy-korszak folyamán ebben a szellemben írt többek közt Nyisztor Zoltán és Vass Vince, jóllehet, dr. Makkai Sándor már 1917-ben szorgalmazta a szekták tudományos igényű, a protestáns egyháztörténethez kapcsolódó vizsgálatát.⁴

Az első ilyen szellemben írott munkák⁵, amelyek a mai kutatások során is mérvadóak és megkerülhetetlenek, Szigeti Jenőtől származnak, aki számos nézőpontból vizsgálta a hazai kisegyházakat.⁶ Mint azt 1981-ben – a későbbi kutatások irányát meghatározva – írta, foglalkozni

³ A munka 1873-74-ben előbb riportsorozatként jelent meg a Pesti Naplóban, majd 1904-ben könyv alakban is.

⁴ Fekete Péter: Az egyház és a szekta, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, 170. o.

⁵ Ezek közül: Szigeti Jenő: „És emlékezzél meg az útról...”, Szabadegyházak Tanácsa, Budapest, 1981., valamint Rajki Zoltánnal közösen írt műve: Rajki Zoltán – Szigeti Jenő: Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.

⁶ Szigeti Jenő mellett említhetjük Rajki Zoltánt, aki a szabadegyházak 1945 és 1989 közötti története mellett elsősorban a hazai adventistákkal foglalkozott.

kell a hazai protestáns kegyesség történetével és el kell készíteni azokat a tanulmányokat, amelyek ezt sokoldalúan bemutatják. Emellett fontosnak tartotta a magyarországi szabadegyházak történetének monografikus bemutatását. Ezen kívül ugyancsak lényeges feladatként jelölte meg, hogy a kutatók változatos (pl. etnográfiai, szociológiai, pszichológiai) eszköztárral vizsgálják meg a történelmi egyházak, szabadegyházak és szekták tagjainak együttélését, a jelenlétükre adott társadalmi reakciókat.

Az új eredmények alapján készült összefoglaló művek közé sorolhatjuk Fazekas Csaba „*Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*”⁷ című 1996-ban megjelent monográfiáját, amely jelen tanulmány szempontjából különösen fontos, mert elsőként vizsgálta a népiek szektaképét, valamint a kisegyházak terjedését és létszámát. Érdekes még kiemelni Bognár Bulcsut, aki „*A népies irányzat a két világháború között*”⁸ című művében Erdei Ferenc gondolatvilágából kiindulva alapos bemutatását adja a népi mozgalomnak. 2021-ben látott napvilágot Salamon Konrád Kovács Imrével foglalkozó monográfiája, azonban a szerző ebben nem tér ki Kovács elméleteinek bírálatára.⁹ Az elmúlt 40 évben tehát, azon belül pedig a közelmúltban számos új monográfia és tanulmány látott napvilágot a hazai protestáns kisegyházakkal kapcsolatban, azonban a téma még bőven rejt magában lehetőségeket. Jelen tanulmány megírásával is az a célom, hogy egy új nézőpontból készült vizsgálattal hozzájáruljak e nagy közös munkához.

Érdeklődésem indítóokáról a következőket mondhatom: A Horthy-korszakban jelentkező szektakérdésre Kovács Imre nagy port kavart műve, „*A néma forradalom*” révén figyeltem fel, amely sajátos vizsgálati szempontjába, a „néma forradalom” koncepcióba a korábban ismert társadalmi válságjelenségek mellett (egyke, kivándorlás) a korabeli szektákat is feltűntette és elemezte úgy, mint a társadalmi elégedetlenséggel szembeni lázadás lehetőségét. A mű olvasása során rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy a kisegyházakról szóló elemzése súlyos ferdítéseket tartalmaz, kezdve azzal, hogy a szekták terjedését tömegjelenséggként ábrázolja, egészen addig, hogy a szektákhoz való csatlakozás esetében csaknem teljesen elfeledkezik az őszinte lelki tényezőkről. A szektákról írottakat tehát erősen vitatom. Szerettem volna mélyebben utánajárni, vajon milyen mértékű volt ez a ferdítés és mely népi szerzők foglalkoztak még a kérdéssel? Hogyan reagált a kisegyházakra a társadalom és miképp a történelmi egyházak? Ez a kíváncsiság indított a most következő tanulmány

⁷ Fazekas Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*, TEDISZ – SzPA, Budapest, 1996.

⁸ Bognár Bulcsu: *A népies irányzat a két világháború között*,

⁹ Salamon Konrád: *Kovács Imre forradalma*, Magyar Napló, Budapest, 2021.

megírására. Ezen kívül szerettem volna e téma kutatása és kidolgozása során jobban megismerni hazánk társadalmának 19. század végi, 20. század eleji állapotát és viszonyait, miután korábbi kutatásaim is főként ezt az időszakot érintették, ámbár a hadtörténeti események vonatkozásában.

Tanulmányom központi témájává a népieknek a kisegyházak jelenlétére adott reakcióját tettem, ezért nem foglalkozhattam kellő mélységben olyan résztémákkal, amelyeket az általam felhasznált szakirodalom részletesen tárgyalt. Hogy a dolgozat kereteit (beleértve a terjedelmi korlátokat) ne feszítsem szét, csak arra volt lehetőségem, hogy a kérdéssel foglalkozó népi írók által megfogalmazott állításokat vizsgáljam. Ebből adódóan a különböző szektaszemléletekről, az állam és a történelmi egyházak viszonyulásáról, az áttérésre hajlamosító valamennyi vizsgált tényezőről és a kisegyházak teológiai sajátosságairól -hogyan csak néhány példát emelek ki- nem tudtam mélységében írni. Mindezek ellenére bízom abban, hogy írásom így is teljesértékű lesz a vizsgálat során feltárt összefüggések előadását tekintve.

A szekták megítélése a kortársak szerint az 1920-as évek előtt

A kisegyházakról alkotott, széleskörben ismert kép az 1920-as években alapvető fordulatot vett. Amíg a 19. században általában a realista, népies irodalom képviselői, valamint különböző helyi lapok számoltak be az új vallási mozgalmak tagjainak életéről, addig Trianon után elsősorban a népi mozgalom tagjai foglalkoztak a kérdéssel, olyan módon, hogy koncepciózus elgondolásuk sokak számára ismertté vált. Azon kívül, hogy a témát más írói kör vette át, a kisegyházakkal kapcsolatos hangnem is lényegesen megváltozott. Az első időszakban a szektatagok -elsősorban nazarénusok és baptisták, de gyakran összemosva, mint „hívők”- csaknem bibliai alakokként tűnnek fel. A szerzők ezekben a korai írásokban hangsúlyozzák egyszerűségüket, önmegtagadásukat és mély hitüket, példaként állítva őket a társadalom elé. A hazai népi szociográfia egyik előfutárának tekinthető Tömörkény István elragadtatással ír a Szeged környéki nazarénusokról.¹⁰ A Szegedi Napló hasábjain 1895. novemberében megjelent írásában részletesen beszámol a nazarénusok szokásairól és a megszokottól merőben eltérő viselkedésükről.¹¹ Ezek között találunk közismertebb jellemzőket, mint a „jámbor vallásosság” (mély hitélet), a fanatizmus, a szeszestől fogyasztásától való tartózkodás, vagy a fegyverviselés elutasítása.

Kevéssé ismert motívum azonban a korábban elkövetett bűnöknek a sértett, vagy kárvallott számára történő megvallása és ezzel egyidejűleg a kár megtérítése.¹² Hiszen az őszinte bűnbánat ugyancsak elengedhetetlen volt ahhoz, hogy valaki a közösség tagjává váljon.¹³ Itt érdemes megjegyezni, hogy a bűnhöz, a bűnbánathoz és a megbocsátáshoz kapcsolódó, fentebb leírt magatartás közel áll a bűnbocsánat -bibliai- „aktív” gyakorlatához.¹⁴

Tömörkényen kívül más kortárs szerzők is beszámolnak a kisegyházak tagjainak a népi vallásosságtól eltérő magatartásáról, vallásgyakorlásáról. Justh Zsigmond ismert elbeszélésében, a Gányó Julcsában¹⁵ is megjelenik az „eszmévé tisztult” nazarénus alakja.

¹⁰ Tömörkény itt hibásan vélte úgy, hogy a nazarénusok új hite az Alföldről, egyszerű parasztemberekettől származott.

¹¹ Szegedi Napló, 1895. november 6., 2. o.

¹² Uo.

¹³ Tömörkény István: Bocsánat, In: Illés Endre – Illyés Gyula – Vas István (szerk.): Tömörkény István válogatott novellái, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 180. o.

¹⁴ Példaként lásd: Mt 18, 23-35.

¹⁵ Justh Zsigmond: A pénz legendája - Gányó Julcsa, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1905.

Amint korábban Tömörkénynél, úgy ebben az esetben is Horváth János, a nazarénus, az Igét híven követő emberként tűnik fel.

A legelkeseredettebb helyzetben is érzi és látni véli az Isten kegyelmét és ennek tükrében „hajol le” a társadalomból kiszorult, megvetett, kisemmizett dohánykertész lányért. A szerző itt is, akár egy bibliai személyt mutatja be egyik főszereplőjét, aki az önfeláldozásig menően ragaszkodik az elesett lány megmentéséhez.

A nazarénus megdöbbenő képével Szabó Dezső „Elsodort falu” című művében is találkozhatunk. Szabó Dezső Páljánosa és annak „tanítványa” egészen valószínűtlen, próféta-szerű alakok. Páljános a Szentírásra és felekezetének tanításához ragaszkodva megtagadja a katonai szolgálatot. Nem hajlandó emberélet kioltására, sérült ellenségét segíti és lába elvesztését isteni szabadításként értékeli, amely által hazatérhet a harcterről. Őt és társát a szerző némi cinizmussal ábrázolja, mégis az egész leírason átüt a vértanúságig komolyan vett, következetes hitmegélés.

Jóllehet, elbeszélése az 1930-as években készült, Móricz Zsigmond a „Mikor a kövek is megszólalnak” című novellájában az 1920-as évek előtt megszokott stílusban mutatott be egy adventista megtéréstörténetet. Az új vallási mozgalmakról szóló irodalmi alkotások - valószínűleg nem alaptalanul- a legtöbb esetben a teljes lelki megújulást hangsúlyozzák egy-egy szereplő életében. "Az ó-ember megöklésének" evangéliumi példáját adja Móricz: az orosz hadifogságban adventistává lett férfi megdöbbenő feleségét azzal, hogy régi énjét teljesen elhagyta és mindent megbánt, amit korábban tett. Szigeti Jenő megállapítja, hogy a történetnek számos valóságos eleme van, hiszen több olyan adventista is volt a magyarországi adventista közösségekben, akik az orosz hadifogság alatt ismerkedtek meg az adventista tanítással és váltak annak „apostolaivá”.¹⁶

Jól látható e példák alapján, hogy az 1920-as éveket megelőzően a kisegyházak tagjait a szépirodalmi szerzők és a népi elbeszélések is leginkább pozitívan ábrázolják, hangsúlyozva azt, hogy személyükben végre olyan emberek támadtak, akik hitüket komolyan megélik, ezzel pedig tükröt tartanak a magát többnyire csak szavakban kereszténynek tartó társadalom elé. Mindemellett az összkép természetesen jóval árnyaltabb, hiszen a hazánkban többnyire előforduló nazarénus, baptista, vagy adventista közösségek tagjai idővel -számuk növekedésével- egyre több sérelmet voltak kénytelenek elszenvedni. Már kezdettől fogva szembe kerültek a hatóságokkal (állami és egyházi). Az 1850-es évektől sok esetben előfordult,

¹⁶ Szigeti Jenő: „És emlékezzél meg az útról...”, Szabadegyházak Tanácsa, Budapest, 1981, 195. o.

hogyan nazarénusokat bebörtönöztek, vagy tanaik megváltoztatására szólítottak fel, mindez azonban hiábavaló volt.¹⁷ Később, hol kevésbé, hol jobban nőtt a rájuk nehezedő nyomás a hatóságok részéről.

Ezek közül kiemelkednek azok az atrocitások, -úgy mint a bebörtönzés, verés, agyonlövés- amelyek a fegyverfogás megtagadása miatt következtek be többnyire kiterjedtebb fegyveres konfliktusok idején (Bosznia okkupációja, első világháború) de már ezeket megelőzően is.¹⁸ A téma kereteit szétfeszítené, ha bővebben is foglalkoznánk világháborús szerepvállalásukkal, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy kortárs történetírók, valamint publicisták több esetben is beszámoltak halált megvető magatartásukról, amelyet a sebesültek kimentése során tanúsítottak.¹⁹

A kisegyházak tagjaival kapcsolatos kép -amint azt láthattuk- koránt sem egységes. Egyszerre bukkannak fel a gúnyos hangvételű és az elragadtatott újságcikkek, a népies írók nyomán pedig prófétákká emelkednek a hitüket mélyen megélő parasztemberek. Az egyházak hivatalos narratívája általában negatív volt, azonban a helyi -elsősorban protestáns- gyülekezetek előjárói sok esetben működtek együtt mind a nazarénusokkal, mind pedig a baptistákkal. Így tehát az elutasítás és gúnyolódás mellett találkozhatunk ökumenikus viszonyulással, vagy egyenesen az istentiszteleti alkalmak párhuzamos látogatásával.²⁰

¹⁷ Rajki Zoltán: A történelmi egyházak és az újprotestáns entitások kapcsolata Magyarországon a 19-20. században, In: Egyháztörténeti Szemle (2017 / 3. szám).

¹⁸ Pesti Napló, 1914. augusztus 7., 13. o.

¹⁹ Tömörkény István: A szombatista, In: Illés Endre – Illyés Gyula – Vas István (szerk.): Tömörkény István válogatott novellái, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 515. o.

²⁰ Bereczki Lajos (Szerk.): Krisztusért járva követségben, Baptista Kiadó, Budapest, 1996, 55. o.

A protestáns kisegyházak magyarországi terjedésének vizsgálata statisztikai adatok alapján

A népi szociográfiák szektákkal foglalkozó részeiben gyakran fordulnak elő olyan utalások, vagy konkrétan megfogalmazott állítások, amelyek a kisegyházak tömeges terjedését és jelenlétét hangsúlyozzák. Ezek az állítások első olvasatra túlzónak tűntek, hiszen korábbi tapasztalataim nem támasztották alá őket. A kérdés tisztázása érdekében szükség volt arra, hogy minél pontosabb adatokat találjak a korabeli statisztikai forrásokban.

A neoprotestáns kisegyházak létszámának megbecsüléséhez hasznos adatokkal szolgálnak a népszámlálások kimutatásai.²¹ Ezekből megközelítőleg pontos képet kaphatunk arra vonatkozóan, hogy jellemzően mely területeken, vármegyékben voltak jelen nagyobb létszámban a kisegyházak tagjai, és hogy ez miként változott a tíz évente elvégzett népszámlálások során. A továbbiakban elsősorban a nazarénus és baptista felekezetek lélekszámának változására fogok összpontosítani, mivel a szektákról szóló korabeli diskurzus középpontjában is többségében ez a két felekezet állt.

A népesség vallási hovatartozására vonatkozó megbízható adatokat az 1870. évi népszámlálástól kezdve ismerünk.²² Itt az összeírások megkülönböztetik a katolikusokat (azon belül római, görög és örmény), keleti egyházat (azon belül görög és örmény ortodox), evangélikusokat (azon belül ágostai és helvét), unitáriusokat, más keresztény hitfelekezetűeket (azon belül nazarénus, német-katolikus, methodista, anglikán), a zsidókat, végül pedig a nem keresztény hitfelekezetűeket, akiknek túlnyomó része a muszlimok közül került ki. Amennyiben a protestáns kisegyházak helyzetét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ekkor a nazarénusok az Osztrák-Magyar Monarchia területén mindösszesen 2244 főt tettek ki. 68 fő kivételével valamennyien magyarországi és erdélyi illetőségűek voltak.²³

²¹ A gyülekezetek létszámának pontosabb megismerését a különféle vármegyei, összeírások is segíthetik, ezeknek a vizsgálata azonban túlfeszítette volna jelen tanulmány kereteit, így megfelelőnek tartottam csupán a népszámlálási adatok használatát.

²² Deményné Lehel Zsuzsa – Holka Gyula (szerk.): Századok statisztikája, Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztatási főosztálya, Budapest, 2001, 34. o.

²³ Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt (1871) 51. o. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1870/?pg=131&layout=s)

A pontos létszám megállapítása azonban -egyebek mellett²⁴- a változó kategória megnevezések miatt nem egyszerű és gyakran csak akkor tudhatunk biztosabban, ha a nem egyértelmű felekezet megnevezéseket tartalmazó népszámlálási táblázatok adatait összevetjük olyanokkal, amelyek azt megelőzően, vagy később egyértelműbb megnevezésekkel operáltak.

Az 1870 és 1930 közötti népszámlálási táblázatokban előforduló felekezeti kategóriák megnevezéseinek változása	
1870	nazarénus (a "más keresztény hitfelekezetű" főkategórián belül)
1881	más keresztény
1891	egyéb keresztény hitfelekezetű
1900	nazarénus, baptista, egyéb
1910	baptista, nazarénus, egyéb, felekezeten kívüli
1920	baptista, egyéb, felekezeten kívüli
1930	egyéb és ismeretlen

A fenti táblázatban azok a megnevezések olvashatók, amelyeket a felekezetek létszámának megállapítása során használtam, mint olyan kategóriákat, amelyek a legnagyobb eséllyel tartalmazzák az általam összesített csoportok tagjait. Gyakran a megváltozott elnevezésű kategóriák tartalmára nagy bizonyossággal következtethetünk. Így például látványos, hogy amikor az 1920-as népszámlálás esetében eltűnik a korábban ismert „nazarénus” kategória, akkor szembeszökően emelkedik az előző népszámlálás alkalmával még kis létszámot magába foglaló „egyéb” kategória, amelybe előbbi csoport került.

A területi elhelyezkedésüket tekintve a számadatok összesítését követően megállapíthatjuk, hogy a magyarországi nazarénusoknak csaknem felét (984 fő) Bács-Bodrog vármegye területén vették nyilvántartásba. Jelentős számú nazarénus élt még Pest vármegyében²⁵ (220 fő), Csongrád vármegyében²⁶ (386 fő), Baranya vármegyében²⁷ (173 fő) valamint Csanád vármegyében²⁸ (129 fő). Amint azt a későbbiek folyamán részletesebben is látni fogjuk, a nazarénusok a századfordulót követő évtizedekben is a fent felsorolt vármegyékben voltak többségben.

²⁴ Olyan is előfordult, hogy a kisegyházak hívei hivatalosan még „anyafelekezetükhöz” tartoztak, de csak névleg, ugyanis a gyakorlatban már valamely protestáns kisegyház alkalmait látogatták.

²⁵ Elsősorban a Solti járásban

²⁶ Elsősorban a Szentesi járásban

²⁷ Elsősorban a Baranyavári járásban

²⁸ Elsősorban a Makói járásban

Az 1881. évi népszámlálás adataiból nem derül ki egyértelműen, hogy a „más keresztény” kategória mely alkategóriába tartozó hívek számát jelöli. Itt is a becslés vihet közelebb az igazsághoz: azoknak a vármegyéknek az esetében, amelyekben korábban is túlnyomó részt a nazarénusok és baptisták tartoztak ebbe a kategóriába, csaknem biztosak lehetünk benne, hogy nem járunk messze a valós lélekszámtól, ha a megadott szám alatt itt is a nazarénusokat, valamint a baptistákat értjük. Mindezt a korabeli protestáns közvélemény egyes tagjainak hosszabb-rövidebb megnyilatkozásai is megerősítik.²⁹ Ezekből a felszólalásokból azt is láthatjuk, hogy miképp viszonyultak az egyes egyházi szereplők a nazarénus és a baptista felekezetekhez.

A vizsgált protestáns kisegyházak létszámának változása 1870 és 1930 között a népszámlálási táblák adatai alapján															
Vármegye és felekezet		1870		1881		1891		1900		1910		1920		1930	
Csongrád															
	Nazarénusok	386 fő	Összesen 386 fő	58 fő	443 fő	397 fő	Összesen 469 fő	299 fő	Összesen 313 fő	na.*	Összesen 16 fő	325 fő	253 fő + 56	1203 fő ***	
	Baptisták	0				2 fő		14 fő		16 fő					
	Egyéb	0				70 fő		0		253 fő					
Csanád															
	Nazarénusok	129 fő	Összesen 129 fő	124 fő	155 fő	296 fő	Összesen 386 fő	413 fő	Összesen 541 fő	na.	Összesen 62 fő	324 fő	220 fő + 42	640 fő	
	Baptisták	0				10 fő		128 fő		62 fő					
	Egyéb	0				80 fő		0		220 fő					
Békés															
	Nazarénusok	2 fő	Összesen 2 fő	129 fő	450 fő	431 fő	Összesen 776 fő	413 fő	Összesen 970 fő	na.	Összesen 644 fő	1253 fő	462 fő + 147	2417 fő	
	Baptisták	0				201 fő		556 fő		644 fő					
	Egyéb	0				144 fő		1		462 fő					
Baranya															
	Nazarénusok	173 fő	Összesen 173 fő	283 fő	543 fő	367 fő	Összesen 680 fő	366 fő	Össz. 453 fő	na.	Összesen 86 fő	318 fő	151 fő + 81**	743 fő	
	Baptisták	0				73 fő		87 fő		86 fő					
	Egyéb	0				240 fő		0		151 fő					
Bács-Bodrog															
	Nazarénusok	984 fő	Összesen 984 fő	1662 fő	2275 fő	2099 fő	Összesen 2588 fő	1387 fő	Összesen 1614 fő	na.	Összesen 41 fő	78 fő	30 fő + 7	431 fő	
	Baptisták	0				39 fő		218 fő		41 fő					
	Egyéb	0				450 fő		9 fő		30 fő					
Összesen:			1674 fő	2256 fő	3866 fő		4899 fő		3891 fő					5434 fő	
* A táblázatban nincsenek jelölve a nazarénusok, így az egyéb mellett feltüntetésre kerültek a "Felekezeten kívüli" kategóriába sorolt személyek, akik között nagy számban lehettek nazarénusok															
** Felekezeten kívüli															
*** Összesítve az "egyéb és ismeretlen" kategóriában															

Ezen a ponton feltétlenül szükséges magyarázatát adni a vizsgált kisegyházak -később is jellemző- térbeli elhelyezkedésének okaira. Az 1840-es évektől az 1850-es évek elejéig a nazarénus felekezet tagjai között elsősorban városi munkásokat, iparosokat találunk. A szabadságharcot követően, részben az üldöztetés hatására az ország számos pontján megvetette lábát az új hit. Ennek eredménye, hogy rövid időn belül a felekezet tömegbázisát már a parasztság adja, jóllehet az iparos réteg is megtartja aktív, szervező szerepét. E folyamat folytatásaként láthatjuk, hogy az 1880-as évektől már általánosnak tekinthető, hogy a kisegyházak, tagjaikat elsősorban a (protestáns) parasztság tagjai közül nyerik.

²⁹ „Akik elhagyták őseik hitét”, Mohács és Vidéke, 1897, 3. szám.

A vallási mozgalom első komolyabb térfoglalása a Bácskában figyelhető meg. Itt az 1851-ben Pestről kiutasított Hackel Ferenc vetette el az új hit magvait, melynek eredményeként rövidesen Pacsér lett a hazai nazarénusok központja.³⁰ Erre a munkára építve kezdte meg missziós tevékenységét Kalmár István, akinek jelentős szerepe volt abban, hogy néhány éven belül a Dél-Alföldön, majd Baranyában is sorra megalakultak a nazarénus gyülekezetek.³¹

Jelen esetben nem célom, hogy egy teljeskörű történeti összefoglalóban mutassam be a két főbb felekezet megalakulását és működését. Mindössze a felekezetek számbeli és térbeli terjedését igyekszem megvilágítani. Mindazonáltal fontosnak tartom, hogy röviden szóljak a nazarénusokkal szembeni korai visszaélésekről is. Ezek között elsőként említhetjük az 1850-es évektől állami szinten kibontakozó zaklatásokat, amelyek elzárásokban, imakönyvek elkobzásában, kiutasításokban nyilvánultak meg, és elsősorban a katonai hatóságokhoz, illetve a rendőrséghez köthetők. A hatóságok figyelmét leginkább összejöveteleikkel, „istenkáromló” beszédeikkel és államellenes, vagy „szocialisztikus” tanításukkal keltették fel. Utóbbi vád újra és újra előkerült, így például az 1890-es évek baranyai agrárszocialista mozgalmak működése mögött is egyesek a nazarénusok korábbi munkálkodását vélték látni, egyfajta előkészítő szerepet tulajdonítva a híveknek.³² Az állammal való összeütközések állandó forrását jelentette a fegyverfogás megtagadása is, amely miatt már igen korán üldöztetést és fogságot voltak kénytelenek szenvedni. A börtönben töltött idő azonban a misszió lehetőségét is magában hordozta; több olyan esetről is tudunk, amikor bebörtönzött nazarénusok térítették meg, később fontos gyülekezeti tisztséget betöltő egykori rabtársakat.³³ A parancsmegtagadásnak azonban - főképp az I. világháború alatt - komoly következményei voltak, így már igen korán számos mártírja lett az új felekezetnek.

A nazarénusokkal való találkozás nyomán kialakult előítéletekkel néhány esztendővel később az első magyarországi baptisták is szembesültek. Az új tanok hirdetői Hamburgból érkeznek 1846-ban Pestre.³⁴ 1848-ban ugyanitt megtörténik az első bemenítés, azonban a kezdeti siker nem tartott sokáig. Az önkény éveiben szétszóródott a javarészt német mesteremberekből álló pesti baptista közösség, vezéralakját Rottmayer Jánost pedig

³⁰ Kardos László – Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988, (a továbbiakban: „Boldog emberek közössége”) 112. o.

³¹ Ua. 115.o.

³² Szita László: Horvát (sokac), magyar, német parasztok agrárszocialista mozgalma Baranyában 1897-1898-ban. In: Tanulmányok és forrásközlemények a baranyai nemzetiségek történetéből, Pécs, 1982, 441. o.

³³ Boldog emberek közössége 113. o.

³⁴ Bereczki Lajos (Szerk.): Krisztusért járva követségben, Baptista Kiadó, Budapest, 1996, 20. o.

Kolozsvárra küldték, hogy ott végezze a bibliaterjesztés fontos feladatát.³⁵ A pesti gyülekezet az 1870-es évek közepén Meyer Henrik missziós tevékenysége nyomán újból megerősödött és ugyanebben az időben kapott új lendületet az országos missziós munka.³⁶ Néhány évvel később, nagyjából ugyanakkor, amikor ez a nazarénusok esetében is megtörtént, az iparosok mellett nagy számban válnak hívővé a parasztság tagjai. A korábbi, csaknem kizárólag németeket elérő misszió Nagyszalonta központtal, már a magyarok felé is nyitottá vált. Az 1880-as években kibontakozó missziós tevékenység sikerében nagy szerepet játszott a bibliaterjesztő munkások elhivatott munkája, melynek nyomán már jóval a misszió előtt, elsősorban a református és evangélikus közösségekben ébredési hullám indult. Tudunk azonban arról is, hogy már ezt megelőzően, a század második felében a mezővárosok határában kialakult tanyavilágban is létrejöttek önszervező paraszti csoportok.³⁷ Az ébredés központjai és a későbbi újprotestáns felekezeti misszió alapjai ezen bibliatanulmányozó csoportok, önszerveződő gyülekezetek voltak. Az itt végzett vetést követően -hogy csak az ismertebbeket említsem- Novák Antal, Kornya Mihály, Tóth Mihály és még sok más buzgó munkatársuk bőven arathatott.³⁸ A baptista közösségek földrajzi elhelyezkedését tekintve megállapíthatjuk, hogy csaknem az egész országban jelen voltak; különösképpen Budapesten és környékén, az Alföldön, a Délvidéken, valamint Erdélyben is.

Az előbbieken láthattuk, hogy a két legnagyobb létszámban jelenlévő protestáns kisegyház milyen ütemben terjedt el a XIX. században az ország területén és azt, hogy melyek voltak azok a területek, amelyeken szembeötlően nagyobb számban (de más felekezetekhez mérten így is kevesen) képviseltették magukat híveik, összehasonlítva más országrészekkel. Kitűnik, hogy Baranya vármegyét leszámítva a kisegyházak tagjait legnagyobb számban a Viharsarok térségében találjuk. Azonban nem árt figyelembe venni, hogy 1920 előtt, e tájegységünkől még jóval délebre, a Bácskában és Erdélyben is jelentős számú nazarénus és baptista élt. Éppen ezért, tanulmányom további részeiben főképp erre a területre, tehát a tágabb értelemben vett Viharsarokra és az említett két felekezetre fogok összpontosítani.

³⁵ Ua. 26. o.

³⁶ Ua., 58. o.

³⁷ Molnár Ambrus: A református egyház és az új vallási csoportosulások, In: Dr. Bartha Tibor – Dr. Makkai László (Szerk.) Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya, Budapest, 1983, 412. o.

³⁸ Bereczki Lajos – Kovács József (Szerk.): „Aki hisz és megkeresztelkedik...” -A baptisták élete- történelmi szemelvények, jellegzetességek, jeles képviselők, Magyarországi Baptista Egyház és Magyar Baptisták Világszövetsége, Budapest, 2017, 89. o.

A népi irodalomban előforduló szektakép

Jóllehet, a XIX. század végén és a századforduló után is találkozhatunk a korabeli publicisztikákban a protestáns kisegyházakat ért erős (és negatív) kritikával, mégis; az összkép inkább pozitív. Ezeket olvasva gyakran állnak előttünk profetikus alakok, egyszerű, jámbor vallásos parasztok, akik őszinteségükkel, bűnbánatukkal keltik fel környezetük figyelmét. Az újságírók leírásainál is színesebb, érzékletesebb képekkel találkozunk Móricznál, Justh Zsigmondnál és más népies íróknál, akik a tanyavilág, a Tisza-menti füzesek népe közt élő hívőket példaként állították az olvasók elé mondván: „bárcsak valamennyi keresztény ilyen komolyan venné hitét, mint ezek a jámbor emberek.”

A világfölnyes öntudat illetően való csodálata azonban az 1920-as évek végétől csaknem teljesen megszűnik és az egyházak, valamint az államhatalom után a közvélemény szemében is veszedelmes tévelygők képében tűnnek fel a különféle kisegyházak tagjai. Amint azt a későbbiek folyamán is látni fogjuk, a kisegyházak ellen irányuló vádak gyakran teljesen figyelmen kívül hagyják az eltérő hitelvek alapján működő közösségeket, azok sajátosságait és a „szektakérdés” vagy inkább szektaprobléma közös halmazában egyesítik őket. A cizellált problémakört ezáltal könnyen befogadhatóvá egyszerűsítik.

A vizsgált szerzők szövegei alapján úgy látszik, hogy e folyamat aktív részesei voltak a népi írók is, közülük pedig elsősorban Milotay István, Oláh György, Kovács Imre és Féja Géza, de más olyan szerzők is, akiket hagyományosan nem sorolunk a „népi mozgalomba”.

Az új szemléletmód kialakulásában fontos esemény volt az ibrányi közösségnek³⁹ az országos érdeklődés homlokterébe kerülése. Bibliás embereknek, bibliamagyarázóknak, spiritisztáknak titulálták őket, míg önmaguk, bibliai alapról indult vallásukat szeretetvallásnak nevezték és egyfajta vagyonszövetség megvalósítására törekedtek. Elsőként Az Est tudósított a szektáról 1928. április 18-án, miután annak vezetőit a hatóságok -nyilvánvalóan a megfélemlítés céljával- az ország hat különböző elmeorvosintézetébe szállították. Az összeütközés okát az egyházból való kiválás adta, hiszen az ibrányi közösség tagjai elsősorban a helyi református gyülekezet elhagyói közül kerültek ki, akikre az egyházi adó megfizetése súlyos terhet rótt. A kiválásban a kedvezőtlen szociális helyzet mellett az elhanyagolt

³⁹ Az ibrányi közösségről bővebben: Márkusné Bodnár Piroska: A spiritiszták. Egy ibrányi felekezeten kívüli szekta a két világháború között In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 44., Nyíregyháza 2002.

pasztoráció, a ritka lelkészi jelenlét is szerepet játszhatott.⁴⁰ Az olvasók Az Est említett cikkéből értesülhettek arról, hogy az „új” szekta tagjai kivágták gyümölcsfáikat⁴¹, amely később a népi írók esetében is rendszeresen megjelenő motívuma lett a fajfenntartás megszakításának és a szellemi felbomlásnak.

„A szekta szociális életünk lázgörbéje”

A fenti, Féja Gézától származó idézet⁴² jól példázza azt, hogy a népiek és a szektákról nyilatkozó egyéb publicisták miként látták a kisegyházakat. Leegyszerűsítő lenne azonban, ha csupán ezzel a magyarázattal megelégednénk. Szerzőtől függően más-más árnyalatokkal találkozhatunk és a mélyebb vizsgálat során az is feltűnő, hogy miként alakult ki, korábban nem látott ütemben egy új szektakép az 1930-as évek végére.

Az ibrányi közösségnek a közvéleményben való 1928-as felbukkanása fordulópontot jelentett a szektákról szóló diskurzusban. Oláh György, aki -mint azt látni fogjuk- több alkalommal is foglalkozott a kérdéssel, 1927-ben már írt a szegényparasztság helyzetéről⁴³. Leírásában a hajótörött kétségbeesésével, fogódzkodó után nyúló nincstelenekkel találkozunk, akik csaknem minden reményt keltő szélhámos kelepccéjébe belesétálnak. A jámbor népi babonaszágok ugyan előkerülnek, de a szektákat ekkor még egy szóval sem említi a szerző.

A szenzációs tudósítások újult erővel jelentek meg a különféle lapokban. Ezeket általában a „messziről jött ember azt mond, amit akar” népi bölcsességgel illethetjük, miután az újságírók igen gyakran közvetlen tapasztalatok, „terepmunka” nélkül írták meg színes tudósításaikat.

Az ekkor még szemérmesen „M.L.” monogrammal publikáló Marschalkó Lajos már igen korán, 1929-ben szenvedélyes kirohanást intéz a népnyzó „zsidó kiskirályok” mellett a „nihilista szekták” ellen is, amelyek szerinte a Nyírségben gombamód szaporodnak.⁴⁴ A számos szekta közül csak egyet, a már ismert ibrányi „szeretetvallás” csoportját említi, amelynek tagjai -mint írja- „sajátos nihilista világfelfogás” szerint élnek és legfőbb elvük az, hogy nem fognak

⁴⁰ Márkusné Bodnár Piroska: A spiritiszták. Egy ibrányi felekezeten kívüli szekta a két világháború között In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 44., Nyíregyháza 2002, 285. o.

⁴¹ A gyümölcsfák permetezése nagy anyagi terhet jelentett volna a közösségnek, ezért a gyümölcsös kivágása mellett döntöttek és helyette egyéb veteményt telepítettek a felszabadult földterületre

⁴² Féja Géza: Viharsarok, Atheneum, Budapest, 1937. (120. o.)

⁴³ Oláh György: A falu szegénye In: Magyar Szemle 1927, I. kötet, 1. szám, 39-43. o.)

⁴⁴ Oláh György: Szabolcsi mozaik In: Előrs, 1929. 2. évfolyam, 11. szám.

fegyvert. (A fegyverfogás tilalmának felemlegetése az elvesztett világháború után érzékeny húrokat pendíthetett meg a magyar lelkekben.) Az olvasó azt is megtudhatta az ibrányi közösségről, hogy a cikk születésének idején „már a falu jó része” tagja volt a felekezeten kívüli csoportnak. Ez nyilván erős túlzás, ha tekintetbe vesszük, hogy egy évvel később nagyjából 230 főt⁴⁵ tett ki a gyülekezet tagsága az ekkor 6028 fős⁴⁶ település lakosságából. A szekták terjedésével kapcsolatban azt a következtetést vonja le a szerző, hogy az egyrészt a kedvezőtlen szociális viszonyoknak köszönhető, ugyanakkor a történelmi egyházak széthúzását is okként jelöli meg. Ezt azért is érdemes kiemelni, mert a későbbiekben a lelki tényezők felemlegetése jelentősen háttérbe szorul a szegénység kényszerítő ereje mögött. Egy évvel később, ugyancsak Marschalkó ír az egyik debreceni karizmatikus gyülekezettel való találkozás kapcsán arról, hogy a városban és környékén működő szekták milyen tevékenyen járulnak hozzá a történelmi egyházak gyülekezeteinek fellazításához.⁴⁷ A kisegyházak közül -mint írja- némelyik bizonyítottan együttműködött a szovjetekkel is.⁴⁸ Ennek kapcsán érdemes visszaemlékezni arra, hogy miként mosták össze a baranyai nazarénusokat a 19. század végén megjelenő agrárszocialista mozgalmakkal. A jelenség tehát nem újkeletű és csak a megváltozott történelmi helyzet hiányzott ahhoz, hogy a szociálisan érzékeny kisegyházakat a szovjetek szálláscsinálóiként és felforgatókként láttassák egyesek.

Milotay István

Ugyancsak Debrecenhez kapcsolódóan és hasonló végkövetkeztetést megfogalmazva ír Milotay István a szekták terjedéséről.⁴⁹ A korai szociográfiákra jellemző -később oly népszerű- „útírelés” műfaját az elsők között alkalmazza. A néma, szürke táj bemutatásával megteremtí a szöveg alaphangulatát, majd a Debrecen körüli kertségek, telepek szomorú helyzetét ecseteli a továbbiakban. Legvégül megemlíti a szektákat is, amelyek változatos megjelenési formái

⁴⁵ Márkusné Bodnár Piroska: A spiritiszták. Egy ibrányi felekezeten kívüli szekta a két világháború között In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 44., Nyíregyháza 2002, 285. o.

⁴⁶ 1930. évi népszámlálás, II. Részletes kimutatások, 1. A községek területe 1869-1930. évi lélekszáma, 1921-1930. évi tényleges és természetes szaporodása s 1930. évi népsűrűsége, 53. o. (Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1930_01/?pg=108&layout=s&query=lbr%C3%A1ny%20 utolsó letöltés: 2022.09.21.)

⁴⁷ Gombamódra szaporodnak Debrecenben a vallásrajongók szektái In: Debreceni Újság, 1930. június 1.

⁴⁸ A minden alapot nélkülöző vád gyakran merült fel egyházi személyek részéről is, akik általában bejelentésekre alapozva vádolták meg kommunista propaganda terjesztésével a kisegyházakat. (lásd: Fazekas Csaba: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban, Budapest, TEDISZ – SzPA, 1996, 73. o.)

⁴⁹ A legproletárabb alföldi város: Debrecen In: Új Idők, 1931. február 15.

igyekeznek magukhoz vonni a lelki, gazdasági és szociális támasz nélkül maradt embereket, akik reményüket ezekben a közösségekben találhatják meg.

Felsejlik a baloldali mozgalmak réme is: „...már fel is épül az egyszobás pajta, amelyből egyelőre templom lesz, hogy aztán fedelet adjon a legbetegbb és legképtelenebb gazdasági és társadalmi rögeszméknek.”

Oláh György

Oláh György 1933-ban tanulmányút keretében vizsgálta meg a szekták működését. Tudósítása második részében foglalkozott az alföldi, azon belül is a tápiószzelei tanyavilág kisegyházi életével. A leírás mindvégig objektivitásra törekvő, hatásvadász elemeket nem igazán fedezhetünk fel benne. Az új vallási mozgalmak tagjait alapvetően a tanyavilág 8-10 holdas parasztságának körében helyezi el, akik jellemzően a református egyházból kiválva csatlakoztak valamelyik kisegyházhoz. A karizmatikus mozgalmak szertartásaiban gyakran előforduló hangos könyörgés, „reszketés”, harsány magatartás is említésre kerül. Minden kétséget kizáróan az ördögűzés rítusa lehetett a korabeli olvasóközönség számára a legérdekesebb, azonban úgy tűnik, hogy a szerző ezt inkább tartotta mendemondának, vagy valamilyen kiszínezett történetnek, mint valós gyakorlatnak. Minden esetre azt láthatjuk, hogy a népiek körében az „ördögűzők szektájának” említése gyakran előfordul, talán éppen Oláh György nyomán. A szektariánus mozgalmak megállítására megoldást nem javasol, de hangsúlyozza, a terjedés oka az Alföldi parasztság általános válságában keresendő.⁵⁰

Féja Géza

A szakirodalom egyetért abban, hogy a szektakérdés az 1930-as évektől kap nagyobb figyelmet a népi írók körében. Ettől kezdve egyre gyakrabban kötik össze a kisegyházak jelenlétét és terjedését a súlyos társadalmi problémákkal. A sokak számára ismert jelenség így lesz a rendszerkritika egyik eszköze. Jó példa erre Féja Géza 1934. júliusában, a Magyarország hasábjain megjelent cikke, amelyben a kecskeméti Hírös Hét során szerzett pozitív tapasztalatai mellett a pusztulás képét festi meg Szabolcs és a Hajdúság sötét színeivel. „*Itt: hegyek a*

⁵⁰ Akik a világ végét várják I-II. In: Magyarország, 1933. április.

*gyümölcsökből s a föld ajándékaiból szikrázó paraszterő (...). „Ott a koplalók szektája, a magyar szkopcok, akik kitepték a gyümölcsfákat.”*⁵¹

Érdekes, hogy ezt követő írásaiban Féja már szétválasztja az ibrányi közösséget és a „koplalók szektáját”. Előbbit onnan ismerjük meg, hogy éppen a gyümölcsfák kivágása nyomán híresült el. Erre hivatkozik Féja is. Érdeemes megfigyelni az idővel felmerülő fogalmi eltéréseket is. Féja 1934-ben a „koplalókat” -akikről már korábban megállapítottuk, hogy az ibrányi közösséget érti alattuk a szerző- az önkéntes terméketlenséget választó orosz szkopcokkal azonosítja.⁵² Egy évvel később a koplalókat már Hajdúböszörményben helyezi el, míg a „termékenység ellen küzdőket” Ibrányban.

Féja részéről az a vád merül fel, hogy az egyházak kiválóan együttműködnek a politikai vezetéssel és eszük ágában sincs a láthatóan kedvezőtlen földbirtokviszonyok rendezését példamutató módon, saját birtokaikon kezdeni, pedig a krisztusi tanítás éppen ezt diktálná.⁵³

A nép bizalmatlanságának jelei már megjelentek és fájdalmas sebeket ejtettek az egyházak testén. Ezek a szekták: *„Hajdúböszörményben a koplalók [...] Ibrányban a termékenység ellen küzdő megmaradtak [...] Okányban a reszketősök...”*⁵⁴

A megoldás nagyon hasonló, mint nem sokkal később Marék Dénesnél: *„ne gondoljuk, hogy szavakkal, prédikációkkal vagy erőszakkal be lehet gyógyítani ezeket az ijesztő sebeket. Az ősi gyógyfű, az ősi szérum szükséges ide, egy ismert növény, melynek magvaiból a kenyér jósága s ezáltal az ember vidámsága és a család öröme keletkezik.”*⁵⁵

Féja tehát egyértelműen amellet szál síkra, hogy a szektakérdés megoldása csakis a földkérdés rendezésétől várható. Ebben pedig az egyházaknak kell élen járniuk.

Az egyke és a szekták ismét egymással párhuzamosan jelennek meg Marék Dénes 1936-os cikkében.

⁵¹ Hírös város, hírös hét és hírös gólya In: Magyarország, 1934. július 24.

⁵² Az oroszországi szektákkal kapcsolatos analógia véleményem szerint szándékos, miután a korabeli nyilvánosság a „szekta” kifejezéssel gyakran csak az extrém gyakorlataikról ismert orosz szektákról szóló újsághírekben találkozott.

⁵³ Féja Géza: Magyar haláltánc, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 190. o.

⁵⁴ Ua., 189. o.

⁵⁵ Ua., 191. o.

Marék úgy vélte, hogy létezik egyfajta népi erő a nemzetekben, amely sorsukat magasra lendíti, de lehanyatlásával a nemzet erkölcsi színvonala is alászállhat. E népi erőre jelent komoly veszélyt az egyke és a paraszt szekták mozgalma. Megállapítja: *„Míg az egyke főleg a kisbirtokos rétegnél terjed és a Dunántúlról lassanként átszivárog az Alföld agrárvidékeire, addig a szekták mozgalma főleg a szegény parasztság tömegeiben végzi pusztító hatását.”* Úgy látja, hogy az egykénél súlyosabb hatása van a népi erő kibontakozására *„holott ezeknek népi erőket romboló hatása, nemzetpusztító lassú munkája, talán még az egykénél is nagyobb veszedelmeket rejt magában.”*⁵⁶ Ebből az okfejtésből úgy tűnik tehát, hogy a szekták egyszerre tünetei egy súlyos lelki hanyatlásnak és egyszersmind okozói is a szerző által hangsúlyozott népi erő elapadásának.

A „misztikus nihilizmus” útvesztőiben tévelygők között említi a hajdúböszörményi koplalókat, Biharban, Okányban és Békés megye egy részén helyezi el a reszketősök „szektáját”. Hasonlóan veszélyes szektáknak tartja a „pünkösdvárokat”, a Szeged környéki „elítéltek” („ítélet alatt vagyunk”⁵⁷) szektáját, Balmazújvárosban a Jehova Tanúit, Ibrányban pedig a magtalanokat. A szekták tömegbázisaként a szegényparasztságot, a törpebirtokos parasztságot és az „alacsony intelligenciájú kispolgári sorsból proletársorba visszacsúszó „egyedeket” jelölte meg.⁵⁸ Az okányi „reszketősök szektájával” kapcsolatban érdemes idézni Nadányi Zoltán, Bihar vármegye főlevéltárosának sorait: *„Az okányi reszketősök szektája nem a bihari néplélek hajtása. Egy vésztoi idegbeteg lány hurcolta be s juttatta vele Okányt rövid ideig tartó szomorú nevezetességre. Ma a megye területén a baptisták, nazarénusok, bethánisták és pünkösdisták mérsékelt elveket hirdető szektái működnek. Tevékenységük összejövetelekben, imádkozásokban, szent könyvek olvasásában merül ki.”*⁵⁹

⁵⁶ Marék Dénes: Paraszt szekták, In: Kelet népe, 1936, 2. évf. 34. o.

⁵⁷ A néma forradalomban olvasható, tiszai átkelésről írott nyitójelenetében olvasható egy párbeszéd, melyben az egyik kompcseléd mondja az idézett sort Kovács Imrének. Elképzelhető, hogy Marék Dénes önálló szektariánus irányzatként azonosította azokat, akik úgy vélték, hogy Isten ítélete miatt kell szenvedniük.

⁵⁸ uo.

⁵⁹ Nadányi Zoltán (szerk.): Magyar városok és vármegyék monográfiája, 25. – Bihar vármegye – Budapest, 1938, 98. o.

Mindemellett azt is megjegyzi, hogy a kisegyházak elterjedése sehol sem öltött tömeges mértéket. Ez -legalábbis Bihar vármegye esetében- cáfolja a szekták tömegjelenséggént való feltűntetését.

A további fejtegetésből kiderül, hogy Marék Dénes szerint a szektásodás oka a nyomor következtében eltorzuló tudat és lázadásra való képtelenségből fakadó önpusztító defetizmus. Ez már egészen közel áll Kovács Imre válságjel-konceptiójához, amelyet A néma forradalomban önt végleges formába. A mozgósító erejű, megdöbbentő elemekkel operáló írás középpontjában az a gondolat áll, hogy a parasztság soraiban terjedő szekták tagjai e földi világból teljes mértékben kivonták magukat, tompultságukban képtelenek a hatékony munkavégzésre és fásult tekintetük az égre szegezve várják az ég felhőin érkező Megváltót.⁶⁰

A tünetek hosszas ecsetelését követően jutunk el a „betegség” orvosszeréhez, amellyel a későbbiekben is gyakran találkozunk: az agrárkérdés sürgős rendezését szorgalmazza a szerző, miközben figyelmen kívül hagyja a protestáns kisegyházak elterjedésének minden egyéb összetevőjét.⁶¹ Ez a későbbiek folyamán is hiányozni fog a különféle szerzők érveléseiből.

Féja Géza 1936-os „Reszketősök, adventisták, lélekidézők és Jehova tanúi” című cikke tekinthető az egy évvel később megjelent Viharsarok, szektákkal foglalkozó fejezetében írottak egyfajta előtanulmányának. Ennek, gyakran szó szerint átvett részleteivel találkozhatunk a szerző talán legismertebb szociográfiai munkájában. Ebből adódóan a két szöveget érdemes együtt elemezni.

Kovács Imréhez hasonlóan úgy látta, hogy hazánkban a háború után kezdődött meg a szekták rohamos terjedése (E megállapítás az 1920-as évek második felétől megerősödő pümkösi-karizmatikus mozgalom terjedését tekintve részben helytálló lehet, de nem magyarázható Féja későbbi érvelésének elemeivel). Ez arra enged következtetni, hogy a háború és a trianoni trauma hatására kialakult, egyfajta népi neurózis eredményeként tekinthetett a szektákra. „A nép immár öntudatlan énjébe menekül, teljesen ösztöneire bízva magát, homályos sejtéseire, különös sugallataira hallgat.” Így lép elénk tömegjelenséggént a szektákhoz

⁶⁰ ua., 35. o.

⁶¹ ua., 36. o.

kapcsolt szokatlan viselkedések sora, mint a nyelveken szólás⁶², vagy a reszketés is, amelyeket Féja a közelgő mentális és morális felbomláshoz kapcsolt.⁶³

Mind a cikkben, mind pedig az említett monográfiában a már ismerős elemek köszönnek vissza. Amellett, hogy a szekták terjedésének okaként elsősorban a szociális nehézségeket jelölte meg, említést tesz az egyházak belső konfliktusairól is, amelyek ugyancsak előmozdíthatják a kisegyházi csoportok terjedését, ezeket azonban kevésbé hangsúlyozza. A megoldáshoz egy nazarénus énekeskönyv soraitól ihletve jut el és a következőket írja:

„A szekta: keresés, tusakodás az igazibb, emberibb élet felé. (...) Hiába tusakodik valaki, Mégsem koronáztatik meg, Hanemha igazán Tusakodik. (...) A tusakodást kell legyőznünk, a szegény, tragikus tusakodókat boldogabb révbe vezetnünk. Az erőszak hiábavaló fegyver, megfelelő gazdaságpolitika, szociálpolitika és modern civilizáció, modern kultúra kell!”⁶⁴

Kovács Imre

Ugyancsak 1937-ben jelent meg Kovács Imre nagy vihart kavart, szintetizáló műve, A néma forradalom. A korábbi munkáitól eltérően rendszerbe foglalva vizsgálta kora magyarságának legfőbb problémáit. Az egykét, a kivándorlást és a szektázást válságjelekként mutatta be, amelyek mind a tarthatatlan szociális viszonyok előli menekülés végső módjai voltak a „bilincsbe vert” parasztság különféle rétegei számára.⁶⁵

A néma forradalomban utolsóként kerül kifejtésre a szektázás jelensége, amelyet Kovács Imre elsősorban az alföldi szegényparasztság „problémájának” tekintett. Érdeemes megemlíteni, hogy a szektákról szóló leíráshoz használta fel a legtöbb közvetlen tapasztalatot, amelyeket alföldi tanulmányútjai során szerzett. Ugyancsak számos saját kutatási eredményt tartalmaz az egykéről szóló fejezet, amely az „Elsüllyedt falu a Dunántúlon” tapasztalataira épülve íródott.

A fejezet hatásos, mozgósító erejű stílusban íródott, mint a korai szociográfiák általában. A szekták felsorolása közben előtérbe kerül az ördögűzők és a pünkösdvárók szektája, amelyek a szerző szerint „megszelídültek” és összeolvadtak. Ez a megállapítás

⁶² Vö.: „Ha tehát az egész gyülekezet összejön, és mindnyájan nyelveken szólnak, és bemennek az avatatlanok vagy hitetlenek, nemde azt fogják mondani, hogy őrzöngtök?” (1Kor 14, 23)

⁶³ Féja Géza: Viharsarok, Atheneum, Budapest, 1937. 120. o.

⁶⁴ Féja Géza: Magyar haláltánc, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 69. o.

⁶⁵ Kovács Imre: A néma forradalom, Cserépfalvi, Budapest, 1937. 21. o.

valószínűleg Oláh György hatására alakulhatott ki, aki elsőként számolt be az „ördögűzők szektájáról”.

Kovács Imre is -amint azt korábban Oláh Györgynél láttuk- az agrárszocialista mozgalmakkal kerülnek összefüggésbe a szektavezér „apostolok”, amikor ezt írja: *„a vallatások során kiderült, hogy régi agrárszocialista vezérekről van szó. Azonban nagy utat tettek meg: e világtól a túlvilágig.”*

A korábban megszerzett közvetett tudásból táplálkozó tágabb képet a továbbiakban szűkíti a szerző és közvetlen tapasztalat leírásával igyekszik bemutatni a „pünkösdhívőket” egy Tápió menti család példáján keresztül. Azon kortársak számára, akik korábban nem találkoztak a pünkösdi-karizmatikus mozgalommal, bizonyára meglepően hathattak a leírtak. A mai olvasó azonban valószínűleg nem botránkozik meg rajtuk és ismerősen hathatnak az elbeszélésben feltűnő motívumok, úgymint a hangos imádkozás, a Szentlélekkel való betöltekezés és a nyelveken szólás említése. A kegyes, evangéliumi beszédstílussal ugyancsak találkozhatunk ma is a karizmatikus gyülekezetek tagjai között, így ez sem igazán meglepő. Szavaikban és tetteikben megnyilvánuló világfölényes öntudatuk sem megvetendő, de istenképűségét átérző keresztények esetében csaknem alapvetőnek mondható, amelynek nem kell, hogy feltétele legyen a földi élet kilátástalansága és az elnyomatás érzése.

A továbbiakban a szektások vallásos gyakorlataival foglalkozik az egyik alfejezet. Itt is -mint más, korábban említett szerzőkénél- több jelenség összemosódik és mértékük is valóságosnál nagyobbra nő. Az utódnemzést elkerülő „magtalanokkal” Féja Géza után -mint szektákkal együtt járó jelenséggel- ismét találkozunk, de Kovács ismerteti a „koplálók” közösségét is, ahogy az ibrányi közösségre is utal a gyümölcsfák kivágásának említésével. Végül a „reszketősökről” is mint szektáról, akik *„Merev, rángatózó, görcsös mozdulatokkal készülnek az utolsó napra (...)”* Utóbbi „szekta” esetében a szerző valószínűleg szándékosan „feledkeztetett meg” arról, hogy nem sokkal korábban a „rángatódzást” a pünkösdi-karizmatikusokhoz kapcsolta. Érdekes módon ezt követően, mint önálló irányzat jelenik meg, ahogy az korábban a „megszelídült” ördögűzők szektájával kapcsolatban is történt.

Megállapíthatjuk, hogy az 1930-as évek elejétől az évtized végéig egyre erősebb nyomás helyeződött a protestáns kisegyházakra. Ez nem csak a hatóságok és az egyházak

együttműködésének volt köszönhető, hanem a népi mozgalom egyes szerzőinek is, akik az évtized folyamán jelentős részt vállaltak abban, hogy a szektákról szóló diskurzus negatív irányt vegyen. 1927 és 1937 között ebbe a diskurzusba fokozatosan kerültek bele a kisegyházak megjelenéséhez és működéséhez kapcsolódó elemek. Ilyen a kedvezőtlen szociális viszonyok előli menekülés, a túlvilági életbe vetett egyedüli reménység, a lassú morális és mentális felbomlás, kivonulás a világból, a szocialisztikus elképzelések, az egyház bomlasztása, a céltalanság és a nemzet erejének megtörése. Ilyen módon a korabeli politikai vezetéssel szemben kritikus népi mozgalom tagjai ugyanúgy nyomást helyeztek a kisegyházakra, ahogy azt az állami és az egyházi vezetés is tette, jóllehet mindhármukat más -egymással ellentétes- cél vezérelte.

Mérlegen a népiek gondolatai

A népi írók álláspontjának és érvelésének bemutatását követően fontos, hogy mérlegre tegyük ezeket az érveket és megvizsgáljuk azt is, hogy mennyire állják meg helyüket a bemutatott szerzők állításai. Ahogyan azt a korábbiakban többször megállapítottuk, a népiek, érvelésük során leginkább a szociális viszonyokat vették tekintetbe és azokból eredeztették a társadalmi változásokat.

Az, hogy a szektákról szóló diskurzus az 1930-as évektől válik igazán intenzívvé, nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a népiek legújabb és legergikusabb generációja ebben az időben kezdi meg tevékenységét. Ekkor még az egyke és a németveszély kerül előtérbe, ezek azonban elsősorban a Dunántúl „betegségei”. A „szektázás” mindvégig fontos téma lesz, elsősorban az alföldi szegénység ábrázolásakor. A felosztás a későbbiekben is változatlan. Kovács Imre így fogalmazott: *„Egyke a Dunántúl, szektás önsanyargatás a Tiszántúl, népbetegségek, befelé-fordulás, nemzethalál.”*⁶⁶ Mindhárom jelenség esetében már igen korán megjelenik a földkérdés, mint közös motívum.⁶⁷ Jóllehet, nem képezi vita tárgyát, hogy a földreform valóban sürgető kérdés volt a korszakban, azonban tévúton jártak azok, akik a társadalmi kérdések megoldását csupán a földbirtokviszonyok rendezésével szerették volna kieszközölni. Ahhoz, ugyanis, hogy mindenki egészséges parasztbirtokhoz jusson, nem volt

⁶⁶ Kovács Imre: *A Márciusi Front, Magyar Öregdiák Szövetség* – Bessenyei György Kör, New Brunswick, 1980, 47.o.

⁶⁷ Illécs Gyula: *Magyar pusztulás – német veszedelem* 57. o.

elegendő föld az országban. Gunst Péter a kérdés tárgyalása során arra a következtetésre jutott, hogy gyakorlatilag akármilyen csekély mértékű földreform is megfelelő lett volna ahhoz, hogy a paraszti birtokállomány növelésével némileg fellendítse a belső piacot.⁶⁸

A korábbi fejtegetéseink során többé-kevésbé felsejlett már, hogy milyen tényezők játszottak szerepet a hazai kisegyházak terjedésében, most azonban közelebbről és alaposabban szeretnék ezek közül néhányát megvizsgálni, kibontani. Ezáltal a népiek szándékai is érthetőbbekké válhatnak előttünk.

A tanyai szórvány

Már a kutatás és a szövegek vizsgálatának elején feltűnő volt, hogy a szerzők műveiben egyáltalán nem kap hangsúlyt az, hogy a kisegyházakba való betérésnek esetleg lehetnek komolyan vehető vallási okai is. Mégis, a jelenség megfigyeltetésének központi elemeiként láthatjuk a XIX. század ébredési hullámát, a tanyásodás nyomán megváltozott életviszonyokat és a hazai protestantizmus válságát.

Utóbbival kapcsolatban az egyháztörténészek csaknem egybehangzó véleményét foglalja össze Dr. Molnár Ambrus⁶⁹ megállapítása, amelyben kiemeli, hogy a magyarországi református egyházban a XIX. század második felétől megindult szakadás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kisegyházak termékeny talajra leljenek. A liberális teológiai irányzat és a hagyományos kegyesség konfliktusának „következménye volt az, hogy ezek a kis hívő közösségek egyházunkon kívül kerestek új közösségeket.”⁷⁰ A kis hívő közösségek alatt a szerző az ekkleziológiát érti, vagyis azokat kis paraszt-gyülekezeteket, amelyek főképp az Alföldön többnyire öntevékenyen kezdtek működni részben a már említett teológiai konfliktusok, részben egyéb okok miatt.⁷¹ Tagjaikat -a lelki szükség mellett- zömében az hozta össze a közösségbe, hogy a városoktól való nagy távolság miatt nem tudták rendszeresen látogatni az istentiszteleteket, így szükség volt arra, hogy lakóhelyükön szervezzenek áhítatokat. Ezeken

⁶⁸ Gunst Péter: A paraszti társadalom megrendülése a két világháború között, In: Juhász Antal – Sipos József (Szerk.): *Parasztkérdés 1890 – 1930*, Magánkiadás Szeged, 1985, 163. o.

⁶⁹ Dr. Molnár Ambrus (1922-2000) lelkész, esperes, néprajzkutató

⁷⁰ Molnár Ambrus: A református egyház és az új vallási csoportosulások, In: Dr. Bartha Tibor – Dr. Makkai László (Szerk.) *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978*, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya, Budapest, 1983, 544. o.

⁷¹ Az egyéb okok mellett Fekete Péter nyomán említhetjük a száraz, racionalista lelkiületet, a botránkozató magánéletet, a lekipásztort és a gyülekezeti tagok konfliktusát vagy az aránytalan anyagi megterhelést. (Fekete Péter: *Az egyház és a szekta*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, 98-99. o.)

több család is gyülekezeti közösségben volt, s együtt olvasták a Bibliát, imádkoztak, vagy énekeltek. Nem volt ritka, hogy az ekkleziológusok tagjai már csak ünnepek alkalmával látogatták régi gyülekezeteiket. *„Egyes kivételektől eltekintve a református egyházi vezetés és a lelkészek ebben a mozgásban egyház- és társadalom-ellenes lázadást láttak és gyógyítás helyett az elutasítás, sőt a megtorlás magatartását tanúsították a megújulás éhségével szemben.”*⁷² Mindez nagyban hasonlít arra, ahogyan az egyházak és az állami hatóságok a későbbiek folyamán a kisegyházak tevékenységét igyekeztek korlátozni, jóllehet, sokan már ekkor hangsúlyozták, -ismerve a jelenség mélyen gyökerező voltát- hogy a hatalom erőszakos eszközeinek alkalmazása nem vezet eredményre. Pedig az ekkleziológusok és az önálló házi istentiszteletek tartása már régen bevett gyakorlat volt a hazai reformátusok között, amely a katolikus restauráció idején is fontos szerepet játszott az egyház fennmaradásában.⁷³

Az egyház belső, kegyességi konfliktusa mellett érdemes foglalkozni a tanyakérdéssel is, amely az 1920-as évektől egyre nagyobb figyelmet kapott.

A XIX. század elején az alföldi mezővárosok határában kialakult tanyák az 1930-as évekre már 7-800 ezer főnek (ebből 250-280 ezer református) biztosítottak lakhelyet.⁷⁴ A lélekszám növekedését azonban nem követte az infrastruktúra fejlődése, így a tanyai lakosság életét nagyban megnehezítette a szolgáltatások hiányossága. Ezek közé sorolhatjuk többek közt a szilárd burkolatú utak, a posta (ezzel együtt a telefon), a rendszeres orvosi jelenlét, az iskola, a piac és a templom hiányát is, amelyek együttesen hozzájárultak a ridegebb életkörülmények kialakulásához.⁷⁵ Jelenlegi vizsgálatunk szempontjából a télen-nyáron járható úthálózat és a templomok, illetve gyülekezeti házak hiánya az, amely a leginkább releváns és amelyek leginkább felelősek az egyháztestből való kiszakadásért. Mégis, a nehéz életkörülmények mellett azt látjuk, hogy a mezővárosok lakosságával ellentétben a tanyai lakosság lélekszáma dinamikusabban növekedett a korszakban. Ez a népiek „önpusztítás” motívumával összevetve érdekes információ, melynek tükrében az említett toposz erősen vitathatóvá, megkérdőjelezhetővé válik.⁷⁶

⁷² Uo.

⁷³ Szigeti Jenő: A népi vallásosság és kegyesség a 18. és 19. században. Válogatott tanulmányok, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020, 62. o.

⁷⁴ Gesztelyi Nagy László: A tanyai reformátusok lelki gondozása In: Protestáns Szemle, 1942. június, 168. o.

⁷⁵ Gesztelyi Nagy László: A tanyavilág és népe, In: Nyugat – Figyelő, 1932. 21. szám

⁷⁶ Gesztelyi Nagy László: A tanyai magyarság felekezeti vonásai, In: Protestáns Szemle, 1939. március, 133. o.

Annak ellenére, hogy a tanyakérdés megoldására már az 1930-as évektől megindult a tanyamisszió, 1942-ben még mindig azt látjuk, hogy a kecskeméti tanyavilág 9000 református lakosára csupán 3 kintlakó tanyai lelkeszség és 5 gyülekezeti ház jutott, amely messze nem volt elég a lelki szükségletek kielégítésére.⁷⁷ Valószínűleg a többi felekezet esetében sem sokkal jobb a helyzet. A reformátusok mellett az evangélikus egyház is felismerte a tanyai szórványgondozás szükségességét: „*Vannak tanyák, óriási területű szórványok, ahol életenként háromszor találkozik a pap és a tanyasi nép: keresztelő, esküvő és temetés alkalmával. Néhány lelkes szórvány rendezésében törjük magunkat, járunk utánuk, az „Üzenet” hetenként felkeresi őket, országos hangja van az értük végzett munkának s a tanyagondozás munkája néhány istentiszteletből áll, amit meg kell tartani havonta vagy kéthavonta.*”⁷⁸

A katolikus szórványgondozásról is több helyen olvashatunk. Apor Vilmos, gyulai plébánosként heti 1-2 alkalommal látogatta a periférián élő híveket, hogy velük együtt imádkozzon és énekeljen, egyszerűen; hogy lelki támaszt nyújtson a nincsteleneknek, hiszen - ahogy a szerző fogalmaz- „*a korgó gyomor, a szegénység gyakran rossz tanácsadó, s ha a tizparancsolat tilalomfái (...) nem szabnak gátat az elkeseredés okozta indulatoknak, bizony, nagyon megnehezedik az élet...*”⁷⁹

A tanyamisszió tehát nemes, de kemény feladatot jelentett. Jól megvilágítja a kedvezőtlen körülményeket Varga Ferenc, domaszéki plébános elbeszélése:

„-[...] Öt tanyai iskolám volt, ha leesett az eső, egyikbe-másikba be se lehetett menni. Ide lakkcipő?

-Nem is mentél?

-Dehogynem! Lóháton! [...] Két évig lovon jártam hittant tanítani. Később Kiszombor következett, kicsike tanyai szolgálattal. Aztán Kistelek, tele tanyával.

-Domaszék?

-Tizenhét éve itt vagyok. Azért tettek ide, mert a Varga állítólag szereti a tanyát. Az elődöm azzal búcsúzott el, majd meglátja, kibírom-e a három évet, mint ő. Ahogy látod, kibírtam. „⁸⁰

⁷⁷ Gesztelyi Nagy László: A tanyai reformátusok lelki gondozása In: Protestáns Szemle, 1942. június, 169. o.

⁷⁸ Üzenet, 1944. február 20.

⁷⁹ Farkas Sándor: A jó pásztor és övéi, Apor Vilmos Emlékbizottság, Gyula, 1997, 68. o.

⁸⁰ Horváth Dezső: A tizedik ember, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985, 236-237. o.

Nem mindenki bírta ki. A tanyakérdés megoldatlanságában kétségkívül fontos szerepet játszott, hogy a feladatra beállított emberek a fiatal plébánosok és segédlelkészek soraiból kerültek ki, akik a szolgálatot ugyan bírták egy darabig, de nem szívesen foglalkoztak a tartósan bizonytalan életvitelt és nehéz körülményeket nyújtó feladattal.⁸¹

Az egyik, vagy másik ok nyomán kialakult szórványközösségek elérése és gondozása tehát mindvégig problémát okozott az egyházaknak. Ebben a környezetben kerültek előtérbe a kisegyházak, amelyek éppen a laza önszervező struktúrájuknak köszönhetően képesek voltak kisebb tanyasi közösségek létrehozására. E közösségek kialakulásához tehát évtizedekre volt szükség. Az előbbieket áttekintve láthatjuk, hogy talán nem véletlen, hogy az 1870-es, 80-as évek nazarénus és baptista missziói épp az alföldi vidékeken voltak a leghatékonyabbak, ahol egymásra épültek az öntevékeny ekléziák, a bibliaterjesztés nyomán felélesztett evangéliumi gondolat, és a tanyai szórványban gyülekezetbe szerveződő csoportok hatásai. E hatások nyomán a keresztény hitét megélni vágyó ember számára már nem egészen volt idegen az a forma, amelyet a kisegyházak ehhez nyújtottak.

A kisegyházak és az önpusztítás toposza

Érdeemes egy másik szempontot is behoznunk a vizsgálatba. A tárgyalt időszakban hazánkban jelenlevő kisegyházak -néhány kivételtől eltekintve⁸²- nem magyar eredetűek voltak és jelenlétük nem a szegénységgel, vagy a meneküléssel kapcsolódott össze. Ezek egy része Európa más részein és az Egyesült Államokban is jelen volt változatos formákban. Wilhelm Müller „*Das religiöse Leben in Amerika*”⁸³ című művében alapvetően pozitívan értékeli a kisegyházi csoportok jelenlétét és szerepüket alapvetően abban látja, hogy a külsőségek fenntartásában megkövült formák helyett „*új világot tudott önteni a hívő lelkekbe*”, másként szólva, változatlan belső tartalommal megtöltött új formákat biztosított a vallásgyakorlás számára.⁸⁴ Nyilvánvalóan az különféle helyen és társadalmi környezetben megjelenő azonos jelenséghez különböző motiváció vezetheti az eltérő társadalmak tagjait, de aligha lehetséges, hogy amíg a kisegyházak az egyik helyen a vallási megújulás intézményei, addig máshol az

⁸¹ Gesztelyi Nagy László: A tanyai reformátusok lelki gondozása In: Protestáns Szemle, 1942. június, 169. o.

⁸² Élő Isten Gyülekezete, Magyarországi Szabadkeresztyén Gyülekezet, (forrás: Fodor József: A magyarországi kisegyházak története, elterjedtségük és befolyási övezetük, hitéletük és szociális tanításuk főbb jellemzői, A Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1984, Budapest)

⁸³ Müller, Wilhelm: *Das religiöse Leben in Amerika*, Diederichs, Jena, 1911.

⁸⁴ „V.S.”(ismeretlen szerzői monogram): Amerika vallásossága In: Protestáns Szemle, Külföldi szemle, 1912, 296-299. o.

elkeseredettség és önpusztítás terei legyenek, még ha „utolsó szalmaszálként” is tűntek fel egyeseknek.

Felvetődik a kérdés, hogy amikor a népiek a nemzet önpusztításával, az egykével, a kivándorlással és a szektákkal foglalkoztak, vajon miért nem soroltak a társadalom „néma forradalmának” válságtünetei közé egy másik súlyos jelenséget, az öngyilkosságokat? *„Ahány ember, annyi dráma, nem tudni, hány fölvonásban. Van, aki ki tud bújni mind alól, és komédiára fordítja, de sokan vannak, akik előtt elsötétül a világ, mert tragédiára érzékenyítette őket ez a század. A legeslegérzékenyebbek egy része bele tud kapaszkodni a klasszikus szalmaszálba, a bibliába, és partra vergődik vele, a másik része ebbe se.”*⁸⁵, von párhuzamot a tanyai szekták és az öngyilkosság között Horváth Dezső. A statisztikai adatok szemlélve azt látjuk, hogy csak az 1930 és 1933 között többen követtek el öngyilkosságot (22.487 fő)⁸⁶, mint ahányan ugyanebben az időben (az 1931. évi népszámlálás szerint) valamelyik kisegyház tagjai voltak (21.490 fő).

Az eddigi tapasztalatok alapján az a benyomásom, hogy *„a teremő pánik munkálására”*⁸⁷ alkalmasabbak voltak a szekták, hiszen egy olyan jelenségről volt szó, amely kellően színes, változatos, szokatlan és a többség számára mélységét tekintve ismeretlen ahhoz, hogy a korabeli közvélemény homlokterébe állítva -valós és valóbani- válságjelként tűnjön föl súlyos gondok indikátoraként.

Utószó

Mindezzel nem az volt a célom, hogy a népieket rossz színben tüntessem fel. Műveiket olvasva az emberben óhatatlanul az a benyomás formálódik, hogy rendkívül szerették népüket és annak kultúráját. Éppen ebből a szeretetből fakadt, hogy elkeseredettséget és indulatot szült az igazságtalanság, a tévút és az egészségtelen társadalmi viszonyok megcsontosodásának látványa. Tettvágy és küldetésstudat égett bennük, úgy gondolták, hogy az író felelős saját közösségének sorsáért.⁸⁸ Ez a gondolat rendezte „mozgalomba” az egyébként eltérő hátterű népieket és ebből adódott aztán hogy legtöbbjük mindvégig alkalmatlan maradt arra, hogy

⁸⁵ Horváth Dezső: A tizedik ember, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985, 261. o.

⁸⁶ STUD - Statisztikai Tudósító, 1937. január 23., 2. o. valamint Statisztikai Évkönyv – 1933. 68. o.

⁸⁷ Szabó Zoltán: A tardi helyzet, Cserépfalvi, Budapest, 1936, 8. o.

⁸⁸ Görömbei András: A magyar népi irodalom In: Mindentudás Egyeteme 6., Kossuth Kiadó, Budapest, 2006, 106. o.

egyik vagy másik kurzusba beilleszthető legyen. Ez a tettvágy vezetett a hatalmi elittel szembeni kritikák megfogalmazásához. Véleményem szerint ezzel a mentalitással magyarázható, hogy a magasztos cél oltárán gyakran föláldozták a valóság egyes részleteit. Így lett „*minden társadalmi és gazdasági kérdés: parasztkérdés*”.⁸⁹ Azonban a jóindulat és a társadalmi elesettség láttán érzett megindultság sem menti fel az embert, ha mozgósító erejű írásaival valami olyat is sötét színekkel fest meg, amely önmagában veszélytelen. Szorosabb tárgyunkkal foglalkozva azt mondhatjuk, ily módon a falukutatással keveredett publicisztika (szociográfiaként) gyakran politikai bunkósbót faragott a hazai kisegyházak megjelenéséből és nem vizsgálta azokat igazi érdeklődéssel, kellő mélységben. Az ilyen husánggá egyszerűsített társadalmi kérdés pedig csak egy eszköz maradtott azok közül, amellyel a népiek az ország vezetőire mértek csapásokat, mely csapásokat ezáltal bőven szenvedték el a kisegyházak hívei is.

⁸⁹ József Attila: Ki a faluba (forrás: <http://jozsefattila.elte.hu/irasok/tarsszerzo.html> utolsó megnyitás: 2022. 10. 09.)

Irodalomjegyzék:

Újság- és folyóiratcikkek:

Debreceni Újság, 1930. június 1.: Gombamódra szaporodnak Debrecenben a vallásrajongók szektái

Előőrs, 1929. 2. évfolyam, 11. szám. Oláh György: Szabolcsi mozaik

Kelet népe, 1936, 2. évfolyam Marék Dénes: Paraszt szekták,

Magyar Szemle 1927, I. kötet, 1. szám, 39-43. o. Oláh György: A falu szegénye

Magyarország, 1934. július 24. Hírös város, hírös hét és hírös gólya

Magyarság, 1933. április. Akik a világ végét várják I-II.

Mohács és Vidéke, 1897, 3. szám. „Akik elhagyták őseik hitét”

Nyugat – Figyelő, 1932. 21. szám, Gesztelyi Nagy László: A tanyavilág és népe

Pesti Napló, 1914. augusztus 7.

Protestáns Szemle, 1939. március., Gesztelyi Nagy László: A tanyai magyarság felekezeti vonásai

Protestáns Szemle, 1942. június, Gesztelyi Nagy László: A tanyai reformátusok lelki gondozása

Szegedi Napló, 1895. november 6.

Új Idők, 1931. február 15. A legproletárabb alföldi város: Debrecen

Üzenet, 1944. február 20.

Szakirodalom:

Bereczki Lajos – Kovács József (szerk.): „Aki hisz és megkeresztelkedik...” -A baptisták élete- történelmi szemelvények, jellegzetességek, jeles képviselők, Magyarországi Baptista Egyház és Magyar Baptisták Világszövetsége, Budapest, 2017.

Bereczki Lajos (Szerk.): Krisztusért járva követségben, Baptista Kiadó, Budapest, 1996.

Deményné Lehel Zsuzsa – Holka Gyula (szerk.): Századok statisztikája, Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztatási főosztálya, Budapest, 2001.

Farkas Sándor: A jó pásztor és övéi, Apor Vilmos Emlékbizottság, Gyula, 1997.

Fazekas Csaba: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban, TEDISZ – SzPA, Budapest, 1996.

Féja Géza: Magyar haláltánc, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Féja Géza: Viharsarok, Atheneum, Budapest, 1937.

Fekete Péter: Az egyház és a szekta, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993.

Fodor József: A magyarországi kisegyházak története, elterjedtségük és befolyási övezetük, hitéletük és szociáletikai tanításaik főbb jellemzői, A Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, Budapest, 1984.

Görömbei András: A magyar népi irodalom In: Mindentudás Egyeteme 6., Kossuth Kiadó, Budapest, 2006.

Gunst Péter: A paraszti társadalom megrekedése a két világháború között, In: Juhász Antal – Sipos József (Szerk.): Parasztkérdés 1890 – 1930, Magánkiadás Szeged, 1985.

Horváth Dezső: A tizedik ember, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985.

Illyés Gyula: Magyar pusztulás – német veszedelem

József Attila: Ki a faluba (forrás: <http://jozsefattila.elte.hu/irasok/tarsszerzo.html> utolsó megnyitás: 2022. 10. 09.)

Justh Zsigmond: A pénz legendája - Gányó Julcsa, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1905.

Kardos László – Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Kovács Imre: A Márciusi Front, Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör, New Brunswick, 1980.

Kovács Imre: A néma forradalom, Cserépfalvi, Budapest, 1937.

Márkusné Bodnár Piroska: A spiritiszták. Egy ibrányi felekezeten kívüli szekta a két világháború között In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 44., Nyíregyháza 2002.

Molnár Ambrus: A református egyház és az új vallási csoportosulások, In: Dr. Bartha Tibor – Dr. Makkai László (Szerk.) Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya, Budapest, 1983.

Müller, Wilhelm: Das religiöse Leben in Amerika, Diederichs, Jena, 1911.

Nadányi Zoltán (szerk.): Magyar városok és vármegyék monográfiája, 25. – Bihar vármegye – Budapest, 1938.

Olson, Paul J. "The Public Perception of 'Cults' and 'New Religious Movements.'" Journal for the Scientific Study of Religion 45, no. 1 (2006): 97–106.
<http://www.jstor.org/stable/3590620>.

Papp István: A magyar népi mozgalom története 1920-1990, Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.

Rajki Zoltán: A történelmi egyházak és az újprotestáns entitások kapcsolata Magyarországon a 19-20. században, In: Egyháztörténeti Szemle (2017 / 3. szám).

Salamon Konrád: Kovács Imre forradalma, Magyar Napló, Budapest, 2021.

Szabó Zoltán: A tardi helyzet, Cserépfalvi, Budapest, 1936.

Szigeti Jenő: A népi vallásosság és kegyesség a 18. és 19. században. Válogatott tanulmányok, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.

Szita László: Horvát (sokac), magyar, német parasztok agrárszocialista mozgalma Baranyában 1897-1898-ban. In: Tanulmányok és forrásközlemények a baranyai nemzetiségek történetéből, Pécs, 1982.

Tömörkény István: A szombatista, In: Illés Endre – Illyés Gyula – Vas István (szerk.): Tömörkény István válogatott novellái, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Tömörkény István: Bocsnát, In: Illés Endre – Illyés Gyula – Vas István (szerk.): Tömörkény István válogatott novellái, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Internetes források:

1930. évi népszámlálás, II. Részletes kimutatások, 1. A községek területe 1869-1930. évi lélekszáma, 1921-1930. évi tényleges és természetes szaporodása s 1930. évi népsűrűsége, (Forrás:https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1930_01/?pg=108&layout=s&query=Ibr%C3%A1ny%20 utolsó letöltés: 2022.09.21.)

Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt (1871)
(https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1870/?pg=131&layout=s)

Statisztikai Évkönyv – 1933.
(forrás:https://adt.arcanum.com/hu/view/KormanyjelentesStatisztikaiEvkonyv_1933/?query=%C3%B6ngyilkoss%C3%A1g&pg=313&layout=s – utolsó letöltés: 2022.11.27.)

STUD - Statisztikai Tudósító, 1937. január 23.
(forrás:https://adt.arcanum.com/hu/view/STUD_StatisztikaiTudosito_1937_01/?query=%C3%B6ngyilkoss%C3%A1g&pg=95&layout=s – utolsó letöltés: 2022.11.27.)